

RUHSAL HASTALIKLARA DAİR BİR RİSÂLE:

SEVDÂ-YI MERÂKIYYE

Zuhal KÜLTÜRAL*

Aylin KOÇ**

ÖZET

Osmanlı döneminde hastalıkların tedavi yöntemleri üzerine hekimler tarafından ço eser meydana getirilmiştir. Bu eserler, sahip oldukları özellikleri itibarıyla tıp, ecza bilimi gibi disiplinlerin ilgi alanına girmektedir.

Osmanlı dönemi tıp yazmalarında birçok hastalığın teşhis ve tedavisine de verilmektedir. Bu hastalıklardan biri de mâlihulyâ, melankolidir. Hastalık ruhsal bir olarak algılanmış ve çeşitli yollarla tedavi edilmeye çalışılmıştır. Hekimbaşı Ha Mustafa Feyzi tarafından kaleme alınan Sevdâ-yı Merâkiyye de bu tür eserlerden biridir.

Bu makale iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümü teşkil eden Giriş bölümünde eserin müellifi, nüshaları ve sevdâ-yı merâkiyye hakkında bilgi verilmiş; ikinci bölümde metin Latin harflerine aktarılmıştır. Çalışmanın sonuna terimler sözlüğü ilave edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı Dönemi tıp metinleri, Hayâtîzâde Mustafa Feyzi, sevdâ-yı merâkiyye, tıp terimleri.

1. Giriş

Eski tıp nazariyesine göre canlıların bütün organları dört hıldtan yaratılmıştır. Hıldlar (*kan, balgam, sarı safra ve kara safra/sevdâ*) ve unsurlar (*ateş, hava, su ve toprak*) arasında sıkı bir ilişki vardır. Ateş, sıcak ve kuru olan *sarı safraya*; hava, sıcak ve yaş olan *kana*; su, soğuk ve yaş olan *balgama*; toprak, soğuk ve kuru olan *kara safraya* tekabül eder. Bu dört hıldın dengeli bir birleşimi sağlığa delalettir. Hıldlar, miktar veya kalite bakımından bozul-

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. zuhal.kultural@marmara.edu.tr

** Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. akoc@marmara.edu.tr

duğunda, denge sarsıldığından hastalık ortaya çıkar.¹ Hıtlardan birinin diğerlerinden fazla olması ise insanların mizacını belirler. Buna göre her insanda dört mizaç vardır: *demevî* (sempatik, sıcakkanlı); *sevdâvî* (melankolik, karamsar); *safrovî* (öfkeli, tezcanlı) ve *balgamî* (sakin, tembel).²

Osmanlı dönemi tıp yazmalarında birçok hastalığın teşhis ve tedavisine dair bilgiler verilmektedir. Bu hastalıklardan biri de *sevdâ-yı merâkiyye*dir. Hekimbaşı Hayâtîzâde Mustafa Feyzi tarafından kaleme alınan *Sevdâ-yı Merâkiyye* risâlesinde, kara safra (sevdâ) hıltından kaynaklanan bir rahatsızlık olarak belirtilmiştir. Bu hastalık, *sevdâvî illet* olarak da adlandırılmaktadır. Karın bölgesindeki “merâk” adlı bir zardan dolayı hastalığa “merâkî” sıfatı verilmiştir.

Sevdâvî hıltın çeşitleri ve sebep olduğu rahatsızlıklar, Nil Sarı'nın *Osmanlıca Tıp Yazmalarında Mâl-i Hülyâ ve Tedâvisi: XV.-XVIII. yy.* adlı doçentlik tezinde tıp metinlerindeki örnekleriyle ayrıntılı olarak incelenmiştir. Tıp metinlerinde hafakan, mâlihulyâ, yürek çarpıntısı gibi rahatsızlıklar genellikle bölümler hâlinde verilmektedir. Hayâtîzâde Mustafa Feyzi'nin risâlesi ise bu konuyu müstakil olarak ele alması bakımından önem taşımaktadır. Bu bakımdan eserin tam metninin ve söz varlığındaki tıp terimlerinin ortaya konması yararlı olacaktır düşüncesiyle bu çalışma yapılmıştır.

Çalışmada, *Sevdâ-yı Merâkiyye* risâlesinin müellifi Hayâtîzâde Mustafa Feyzi'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiş, Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye Bölümünde 1025 numarada kayıtlı *Sevdâ-yı Merâkiyye* başlıklı risâle metni Latin harflerine aktarılmış ve metnin terimler sözlüğü hazırlanmıştır.

1.1. Hayâtîzâde Mustafa Feyzi'nin Hayatı ve Eserleri

Hayâtîzâde Mustafa Feyzi (ö. 1103/1692), Osmanlı tıp âlimi ve hekimbaşısıdır. Yahudi asıllı olup, İslâmiyet'i kabul etmeden önceki adı Moche Ben Raphael Abravanel'dir. Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, onun babası

¹ Nil Sarı, *Osmanlıca Tıp Yazmalarında Mâl-i Hülyâ ve Tedâvisi: XV.-XVIII. yy.*, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Bilim Dalı Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, İstanbul 1982, s. 15.

² Ali Haydar Bayat, *Tıp Tarihi*, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği Yayınları, İstanbul 2010, s. 127.

Hayâtî'den ve diğer Yahudi hekimlerinden tıp eğitimi gördüğünü, öteki hekimler gibi şifâhânedede yetişip medreselerde ilim tahsil etmediğini, ancak bilgisiyle bütün hekimlerden üstün olduğunu, bu özelliğinden dolayı IV. Mehmed'in saltanatının ilk yıllarında Turhan Vâlide Sultan'ın dikkatini çekerek onun vasıtasıyla İslâmiyet'i kabul ettiğini ve az zamanda “etibbâ-i hâssa” arasına girdiğini belirtir. Bir müddet Süleymaniye Tıp Medresesi'nde müderrislikte bulunan Hayâtîzâde, Hekimbaşı Sâlih b. Nasrullah b. Sellûm'un vefatı üzerine 1669'da hekimbaşı olur ve kendisine ayrıca Kudüs-i şerif kadılığı pâyesi verilir. Hekimbaşılıktaki üstün başarısından dolayı “Bukrât-ı zamân, Câlînûs-ı devrân, hükemâ-yı Eflâtun-ı sâni” unvanlarıyla anılan Hayâtîzâde birçok hekim yetiştirmiştir.

Resâilü'l-müşfiye fi'l-emrâzi'l-müşkile başlıklı eseri *Hamse-i Hayâtîzâde* olarak da bilinmektedir. Eserde yer alan risâleler şunlardır: *Risâle-i İlet-i Merâkiyye*, *Risâle-i Sevdâ-yı Merâkiyye*, *Risâle-i Maraz-ı Efrencî (Frengi Risâlesi)*, *Risâle-i Emrâz-ı Piliha*, *Risâle-i Hummâ-yı Redie (Hummâ-yı Vebâiyye)*.³

1.2. Sevdâ-yı Merâkiyye

Kütüphanelerin kataloglarında *Sevdâ-yı Merâkiyye*'nin gerek müstakil gerekse *Resâilü'l-müşfiye fi'l-emrâzi'l-müşkile* hamsesinin içinde pek çok nüshası bulunmaktadır. Bu çalışmada, Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye Bölümünde 1025 demirbaş numarasıyla kayıtlı tam nüsha kullanılmıştır. *Sevdâ-yı Merâkiyye* hamsenin 23b-39a varakları arasında olup, harekesiz ve nesihle yazılmıştır. Ayrıca, Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu Bölümünde 573 ve Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesinde 1733 demirbaş numaralarıyla kayıtlı nüshalardan da istifade edilmiştir.

Akıl hastalıkları konusunun ele alındığı *Sevdâ-yı Merâkiyye*, Hayâtîzâde Mustafa Feyzi'nin *Resâilü'l-müşfiye fi'l-emrâzi'l-müşkile* adlı eserinin ikinci risâlesidir. Eser, bir giriş ve yedi bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde; *illet-i merâkiyye* ile *sevdâ-yı merâkiyye* arasındaki farklar anlatılmaktadır: İç uzuvlar sindirim görevini gereği gibi yapamamaları çeşitli hastalıkların meydana gelmesine sebep olur. Hazımda kusur ve kuv-

³ Nuran Yıldırım, “Hayâtîzâde Mustafa Feyzi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Hayal-Hilâfiyat)*, C. XVII, s. 16-17.

vet-i dâfiâ (dışarı atma gücü)'da zaaf olursa, tabiat fazlalıkları çıkarıp atamaz. Böyle olunca çeşitli hastalıklar meydana gelir ki bunlardan ikisi illet-i merâkiyye ve sevdâ-yı merâkiyyedir. Bu ikisi ayrı birer hastalıktır. Farkları şudur: Sevdâ-yı merâkiyyede hıltların yanması, illet-i merâkiyyedeki ihtiraktan ziyade olur. İlet-i merâkiyyede hastanın aklına sakatlık, karışıklık gelmez. Ama sevdâ-yı merâkiyyeye tutulanların aklına sakatlık, karışıklık gelir, zaman zaman korku ve hezeyan dahi olur. Sevdâ-yı merâkiyye ruh ve beden arasındaki ilişkinin etkili olduğu bir hastalıktır.

Risâlenin birinci, ikinci ve üçüncü bölümünde; sevdâ-yı merâkiyyenin oluşmasında etkili olan organlar, bu organlarda sevdâ (kara safra)'nın oluşmasının sebepleri ve hıltların hararetinin hafif veya şiddetli olması sonucunda ortaya çıkan rahatsızlıklar anlatılmaktadır.

Dördüncü bölümde; bu rahatsızlığın ortaya çıkış sebepleri anlatılmaktadır: Hazmı güç gıdaları tüketmek, sıkıntılı mekanlarda oturmak, hareketsizlik, sürekli okuyup yazmakla meşgul olmak ve vücuttan atılması gereken hıltların atılamaması.

Beşinci bölümde; sevdâ-yı merâkiyyenin belirtileri sıralanmaktadır: Hezeyan etmek, korkulmayacak şeylerden korkmak, kısa süre zarfında gam, keder, ferahlık, sevinç gibi değişken ruh hâlleri içinde olmak, yemeklerden sonra hazımsızlık çekmek, çok tükürmek, karın bölgesinde hararet hissi, bazı hastalarda mide ağrısı, bazen de hem mide hem de sırt ağrısı, hastanın bozuk hıltları istifrağ etmesi, mide gerilmesi, şişkinlik ve mide girişinde şiddetli ağrı, hastanın konuşma güçlüğü çekmesi veya konuşmada pelteklik, yürek bayılması, daralma, hafakan, nefes almada güçlük, başta şiddetli ağrı, kollarda güçsüzlük, uyuşukluk, karıncalanma hissi, hastanın düşmekten korkup sakinleşecek bir yer araması, heyecan gibi.

Altıncı bölümde; hastalığın tedavisi için neler gerektiği, yedinci bölümde ise tedavi için tüketilmesi faydalı olan gıdalar, çeşitli macunlar ve ilaçlar ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

2. Metin

[23b/01] Bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm. Elhamdülillâhi Rabbil Âlemîn, ve's-salâvâtü ve's-selâmü [02] 'alâ seyyidinâ Muhammedin ve 'alâ âlihi ve sahbihi ecmaîn ve ba'de. [03] Bu risâleye *Sevdâ-yı Merâkiyye* tesmiye olunup [04] bir mukaddimetü'l-muarefe ve yedi fasıl üzere tertîb olundu: [05] *Fasl-ı evvel*, sevdâ-yı merâkiyyede me'ûf olan a'zâ [06] beyânındadır. *Fasl-ı sâni*, sevdâ-yı merâkiyyenün tevellüdi [07] beyânındadır. *Fasl-ı sâlis*, ahlât-ı muhterikanun tabî'atı [08] beyânındadır. *Fasl-ı râbi'*, sevdâ-yı merâkiyyenün esbâbi [09] beyânındadır. *Fasl-ı hâmis*, sevdâ-yı merâkiyyenün 'alâmetleri [10] beyânındadır. *Fasl-ı sâdis*, sevdâ-yı merâkiyyenün icmâlen [11] muâlecesi beyânındadır. *Fasl-ı sâbi'*, sevdâ-yı merâkiyye- [12] nün mufassalan muâlecesi beyânındadır.

Ma'lûm ola ki [13] *illet-i merâkiyye ve sevdâ-yı merâkiyye*den her birileri müstakil [24a/01] maraz olduklarını risâle-i ülâda icmâlen beyân itmiş [02] idük. Lâkin 'illet-i merâkiyye kesrü'l-vukû' olup sevdâ-yı [03] merâkiyye bi'n-nisbeten kalîlü'l-vücûd olmagla 'illet-i merâkiyye [04] risâlesi takdîm olundu. Eger mâbeynlerinde olan farklar- [05] dan su'âl olunursa cevâb virilür ki sevdâ-yı [06] merâkiyyede ahlâtuñ ihtirâkı 'illet-i merâkiyyede olan [07] ihtirâktan ziyâde olur ve 'illet-i merâkiyyede marîzuñ [08] 'aklına ihtilâl ve teşvîş 'arız olmaz. Ammâ sevdâ-yı [09] merâkiyyeye mübtelâ olanların 'aklına ihtilâl ve teşvîş [10] 'arız olur, ve gâhice havf ve hezeyân dahi târî [11] olur. Velâkin bu a'râz dâ'imî degüldür. Belki a'zâ-yı [12] bâtuniyyeden kalb ve dimâga buhâr suîd etdiğinde zâhir [13] olur.

Fasl- evvel; sevdâ-yı merâkiyyede me'ûf olan [14] a'zâ altıdır: Evvelkisi mi'de, ikincisi 'urûk-ı mesârika, [15] üçüncüsü ciger, dördüncüsü cigerde olan tamar ki etibbâ [16] bevvâb dirler, beşincisi talak ve kurbında olan tamarlar, altıncısı [17] şiryân-ı kebîr. Fi'l-hakîka 'illet-i merâkiyyede me'ûf olan [18] a'zâ-yı bâtuniyyenün ekseri sevdâ-yı merâkiyyede dahi [19] me'ûfdur. Lâkin sevdâ-yı merâkiyyede ziyâde âfet-i nefis [24b/01] talakdadur ve her marîzde zikr olunan a'zânun [02] cümlesi me'ûf olmak lâzım degüldür. Belki ba'zısı me'ûf [03] olmak maraz-ı mezbûr zuhûrına kâfidür.

Fasl-ı sâni; zikr [04] olunan a'zâda sevdâ-yı merâkiyye mâddesinün tevellüd [05] eylediginün keyfiyyetini etibbâ bu vechle beyân eylediler ki [06] a'zâ-yı mezbûreye evvelâ sû-i mizâc-ı hâr 'arız olur. [07] Ba'de mürûr-ı

eyyâm ile ya'nî tetric ile marîzuñ isti'dâdına [08] ve a'zânun kâbiliyyetine göre müctemia olan ahlât-ı [09] fâside muhterika olup sevdâya mübeddel olur, didiler [10] ve dahı ma'lûm ola ki sevdâ-yı merâkiyye tevellüd eylediği [11] mahall 'inde'l-mütেকaddimîn üçdür: Evvelkisi nefsi kebed, ikincisi [12] cigerde olan bevvâb didükleri tamar, üçüncüsü mi'denün [13] em'â tarafına giden fem-i tahtânîsidür. İmdi a'zâ-yı [14] mezbûreye sũ-i mizâc-ı hâr 'ârız olmagla mültehib olur [15] ve keylûs dahı cigerde muhterik olup sevdâ hâsıl [16] olur, didiler. Ammâ müteahhirinden Senertus sevdâ-yı [17] merâkiyye tevellüd eylediği mahall nefsi talakdur, didi. Zîrâ [18] talak makarr-ı sevdâ olmagla ziyâde âfet talakda [19] olduğunu müşâhede eyledük, didi. Eger hilt-ı sevdâvî [25a/01] çok olup tihâlün tahammülünden ziyâde olursa [02] tabî'at bi-izni Hâlik-hâ birazını 'urûk-ı mesârikaya ve [03] bir mikdârını bevvâb didükleri tamara irsâl ider, didi. [04] Ve eger hilt-ı sevdâvî dahı ziyâde olursa cemî' [05] 'urûka kan ile maan nüfûz ider ve marîzuñ sahane- [06] sinde bir kan-ı esvede müşâbih bir kemûdet zâhir olur, [07] didi.

Âgâh olasın ki sevdâ-yı merâkiyyenün ekseriyyâ [08] hudûsı talakda âfet ziyâde olmasından 'ârız [09] olmasının sırrını etibbâ iki vechle beyân eylediler: *Vech-i* [10] *evvel*; nefsi talakuñ hilt-ı aplebi sevdâ-yı muhterika ve [11] galîze olup ve sũ-i mizâc-ı hârrı dahı ziyâde olmagla [12] tihâlün ef'âline za'f 'ârız olup sevdâ-yı merâkiyye [13] zuhûrına bâ'is olur, didiler. Husûsâ mi'dede [14] za'f ve kuvve-i hâzımede dahı noksân olıcak olursa [15] mi'dede çig balgam ve ahlât-ı galîze hâsıl olur [16] ve a'zâ-yı bâtniyye dahı sũ-i mizâc-ı hâr ziyâde olmagla [17] ahlât ziyâde muhterik olup hilt-ı sevdâvî ve galîz [18] ve lezc hâsıl olur. Sevdâ-yı merâkiyye hudûsına bâ'is [19] olur, didiler. *Vech-i sânî*; talakuñ sũ-i mizâcından [25b/01] ve za'findan nâşi hilt-ı sevdâvî talak kandan [02] kemâ-yenbagî temîz idemeyüp kendüye cezb kâdir [03] olamadığından ve cezb itdüğü sûrette tihâlün hazmı [04] dahı sũ-i mizâc-ı hâr sebebi ile nâkıs olup kemâ- [05] hüve hakkuha hazm idemedüğünden sevdâ ile gıdâlanicek [06] a'zâya gıdâsını göndermekde 'âciz olup sevdâ [07] dahı talakda terâküm idüp sũ-i mizâc-ı hâr sebebi [08] ile muhterik olur, didiler ve ahlât-ı muhterika ziyâde [09] olmagla tabî'at bir mikdârını kendüden tahfif [10] için 'urûk-ı mesârikaya ve lühûm-ı gudediyyeye def [11] itmekle anlarda dahı ahlât müterâkim olup sevdâ-yı [12] merâkiyye 'ârız olmagla sebeb olur, didiler. Ve dahı [13] za'f-ı mi'de sebebi ile sevdâ-yı merâkiyye hâdis [14] olmasının vechini dahı etibbâ bu

güne beyân eylediler ki [15] mi'deye sũ-i mizâc-ı bârid 'ârız olur. Böyle olıcak [16] mi'de kemâ-yenbagî hazma kâdir olamadığından ahlât-ı [17] galîze ve fâside hâsıl olur. Nitekim risâle-i ûlâda [18] beyân olunmuş idi. Maraz-ı mezbûr hudûsına sebeb olur, [19] didiler.

Fasl-ı sâlis; ahlât-ı muhterikanun tabî'atında [26a/01] etibbâ ihtilâf eylediler. Ba'zılar ahlât muhterik olduktan [02] soñra harâret zâyil olur, ahlât-ı muhterika bârid [03] yâbis kalur, didiler. Ammâ Plattor (Platter) nâm tabîb ahlât-ı [04] muhterikada harâretten mâ-'adâ bir mikdâr semmiyyet dahı [05] isbât eyleyüp didi ki eger a'za-yı bâtniyyede müctemia [06] olan ahlât-ı muhterikada harâret olmayaydı [07] 'alîl gâhice hiddetli harâret müşâhede eylemez idi. [08] Ve eger bir mikdâr semmiyyet dahı olmayaydı suûd iden [09] ebhireden dimâg mütezzî olmayup 'alîlün 'aklı dâyimâ [10] sahîh olmak lâzım gelür idi ve maa-hazâ sevdâ-yı merâkiyyeye [11] sebeb olan ahlâtun ihtirâkı ziyâde kavî degüldür. [12] Zîrâ 'alîlde hezeyân havf ile maandur. Ve eger ihtirâk [13] ziyâde şedîd olursa sevdâ-yı merâkiyye-i mâniyyeye [14] ya'nî cünûna intikâl etmesinde müteaddimîn ve müteahhirinün [15] ittifâkları isbât-ı müddeâya delîl-i kavîdür, didiler. Ve [16] cünûna sebeb olan ahlâtun şiddet-i ihtirâkını marîz- [17] den havfuñ külliyyet ile zâyil olmasından istidlâl [18] eyledi. Ammâ Senertus hekîm tabîb-i mesfûrun delîlini [19] iki vech ile men' eyleyüp ahlât-ı muhterikanun tabî'atı [26b/01] bârid-yâbis olup ve semmiyyet dahı olmamasına zâhib [02] oldı. *Vech-i evvel*; 'alîle cüşâ-yı hâmız 'ârız olmak [03] ve kayy eylediğinde balgam-ı hâmız zâhir olmak ahlâtun bârid [04] olmasına delâlet ider, didi. *Vech-i sânî*; sevdâ-yı [05] merâkiyyede 'ârız olan ihtilâl-i 'akl ve hezeyân ahlât-ı [06] muhterikadan dimâga ebhire-i galîze ve esved suûd [07] idüp rûh-ı nefsanî ve hayvâniyyeye küdürret îrâs [08] eylemesinden lâzım gelür. Ne an ki tabîb-i mezkûr didiği [09] gibi ahlât-ı muhterikada semmiyyet olduğundan degüldür, [10] didi. Ve'l-hâsıl eger sũ-i mizâc mi'dede ve cigerde [11] ve talakda maan olur ise sevdâ-yı merâkiyyenün [12] ziyâde şedîd olmasına delâlet ider. Zîrâ kebed ve [13] tihâlde sũ-i mizâc-ı hâr ve mi'dede sũ-i mizâc-ı bârid [14] olursa mi'dede çig ahlât hâsıl olur. [15] Ciger dahı hâsıl olan ahlât-ı fücceyi kable'l-hazm [16] kendüye cezb ider. Lâkin kebed evvelâ gıdânun mâyillisini [17] ve rakikini cezb ider. Ba'de bir mikdâr galîzini cezb [18] ider. Ammâ gıdânun rakikinden ziyâde rakik olanı buhâr [19] olur ve bir mikdâr galîz olanı sũ-i mizâc-ı hâr sebebi [27a/01] ile tuzlu hâdd-i hilt olur. Ve eger buhâr dimâga [02] suûd

iderse nezle olur ve eger cümle bedene münteşir [03] olursa veca'-ı münkalib 'âriz olur. Ya'nî bir taraftan [04] taraf-ı âhire nakl edici veca' hâsıl olur. Veyâhûd [05] 'ırk îrâs eyler. Ammâ kebedûn soñra cezb eylediği hilt-ı [06] galiz 'urûk-ı mesârikaya ve lühûm-ı gudediyyeye mürûr [07] itdüğünde dahı ziyâde gızet ider. Ve lüzûceti dahı [08] olmagla mahalline yapışur, çeker. Ve asıl olanı dahı [09] sû-i mizâc-ı hâr sebebi ile muhterik olur. Zikr olunan [10] a'zâda südde îrâs itmekle sevdâ-yı merâkiyye zuhûrına [11] bâ'is olur. Ve eger a'zâ-yı bâtinîyyede müstakırr olan [12] hilt-ı sevdâviyi talak kendüye cezb ider ise [13] nefsi talakda olan sû-i mizâc-ı hâr sebebi ile maraz-ı [14] mezbûr zuhûrına sâyir esbâbdan ziyâde kavî olur, [15] didiler. Tenebbüh; sevdâ-yı merâkiyyeye müstaid olanları [16] beyân ider. Ma'lûm ola ki bu 'illete tabi'atı kabz üzere [17] olanların isti'dâdı olmayanlardan ziyâdedür. Kabz [18] üzere olanlar rıfkla telyîn itmek lâzımdur. Ve yigirmi [19] yaşını mütecâviz olanlar olmayanlardan ziyâde müstaidlerdür. [27b/01] Zîrâ yigirmi sinninüñ mâ-fevkinde 'akl ziyâde olmagla [02] infî'âlât-ı nefsâniyye ziyâde olur ve rutûbet-i asliyye- [03] ye dahı noxsân 'âriz olmagla 'illet-i mezbûre 'âriz [04] olmagla isti'dâd ziyâde olur. Ammâ yigirmi sinninüñ [05] mâ-dûnında 'akla noxsân olmagla gumûm hümûm ziyâde [06] olmaz ve et'ime-i galize dahı tenâvül olunursa harâret-i [07] garizîyye ziyâde olup ve hareketde ifrât etmekle [08] tabi'atun hazmı gâlib olur, mâdde-i sevdâ-yı merâkiyye münhall [09] olur, didiler.

Fasl-ı râbi'; sevdâ-yı merâkiyyenüñ esbâbı [10] yididür: Evvelkisi ekse-riyyâ batî'ül-hazm ve galiz ve lezc olan [11] agdiye isti'mâl etmedin 'âriz olur. Meselâ lühûmdan [12] lahm-ı bakar ve geyik ve ceyrân ve karaca geyik etleri gibi ve semek [13] envâından mutlak tatlu su balıkları ve denizün iri [14] balıkları, ve tuzlu balıklar ve tuzlu etler gibi ve su [15] kuşları eti gibi ve sebz ve etden lahana ve bâdincân ve mercûmek [16] gibi ve katı bişmiş yımırta gibi ve miyâh-ı galize içmek gibi. [17] İkincisi hevâsı sakîl olan emkinede sâkin olmaktadır. [18] Üçüncüsü harekât-ı 'anîfedür. Dördüncüsü 'adem-i harekâtdür. [19] Beşincisi dâyimâ ders ve ketebe-i ifrât üzere şugl etmektedir. [28a/01] Altıncısı istifragı lâzım olan ahlâtuñ ihtibâsıdır. [02] Dem-i hayz, dem-i bevâsîr gibi. Yedincisi gam ve gussadur. [03] Ya'nî dâyimâ fikr ve gam üzere olmaktadır.

Fasl-ı hâmis; [04] sevdâ-yı merâkiyyenüñ 'alâmetleri on altıdır: Evvelkisi [05] hummâsuz hezeyân etmektedir. İkincisi havf olunmayacak eşyâdan [06] havf etmektedir. Üçüncüsü münkalibül-ahvâl olmaktadır. Ya'nî [07]

zamân-ı kalilde gam ve gussa ve ferah ve sürûr 'âriz olmaktadır. [08] Dördüncüsü ba'de't-ta'âm hazmda 'usret vâki' olmaktadır. [09] Beşincisi çok tükürmektedir. Altıncısı cüşâ-yı hâmız 'âriz [10] olmaktadır. Yedincisi a'zâ-yı bâtinîyye etrafında harâret [11] müşâhede olunmaktadır. Sekizincisi ba'zı merzâda veca'-ı [12] mi'de olmaktadır. Tokuzuncusu ba'zı merzâda veca'-ı [13] mi'de ile maan arka agrısı, ve mi'denüñ hazmı [14] 'alâ-mâ-yenbagî oldukda a'râz sâkin olur. Eger hazm [15] dürüst olmaz ise ba'de't-ta'âm a'râz yine 'avdet [16] ider. Onuncusu 'alîl çig balgam, çig ta'âm kayy etmektedir [17] ve gâhice bunlar ile ekşi ve acı hilt-ı fâside kayy [18] etmektedir. On birincisi mi'de gerilmesi ve fem-i mi'dede [19] veca' müşâhede etmektedir ve gâhice fem-i mi'dede veca'-ı [28b/01] şedîd olmaktadır. Bu cümleñ esbâbı mi'deye ebhire [02] ve rih suûd etmedendür. On ikincisi 'alîl nutka kâdir [03] olamamaktadır ve oldugı takdirce lisânına rekâket 'âriz [04] olmaktadır. Sebebi bogazdan lisânun a'sâbına ebhire-i [05] hâmıza suûd idüp humûzâtı ve kabzı ile a'sâbuñ [06] hareketine mânî olmaktadır. On üçüncüsü yürek bayılması [07] ve tarkınlık ve hafakân 'âriz olmaktadır. Sebebi yürece [08] ebhire ve riyâh suûd etmedendür. On dördüncüsü 'usret-i [09] nefes 'âriz olmaktadır. Sebebi hicâb-ı hâcize ve ak cigere [10] ebhire ve riyâh suûd etmedendür. On beşincisi başda [11] veca'-ı şedîd olmaktadır. Sebebi ebhire ve riyâh şebekeye [12] suûd etmedendür. Ve gâhice sudâ' bir mertebe şedîd [13] olur ki marîz başını iki şakk oldı zann ider. [14] On altıncısı marîz kollarında hader ve bürüdet müşâhede [15] etmektedir. Gûyâ karınca yürür zann ider ve düşmekden havf [16] eyleyüp sâkin olıcak yir arar ve yürek taralması ve havf [17] ve hezeyân 'âriz olur. Bu cümleñ esbâbı oñurga [18] iligi ki etibbâ nuhâ' dirler. Anun gâh sol ve gâh sag [19] tarafına ebhire ve riyâh suûd etmesinden 'âriz [29a/01] olur. Ve eger 'alîle 'ırk-ı bârid 'âriz olur ise tabi'at [02] harâret-i garizîyyeye i'ânet etmekle ebhire ve riyâh münhall olup [03] sahane-i 'alîl hâl-i sıhhatine 'avdet ider ve a'râzdan [04] kerb ve falk nâkis olup 'alîlün 'aklı dürüst olur. [05] Gûyâ marîzde aslâ 'illet olmamak zann olunur. [06] Ammâ a'râzdan havf bâkî kalur. 'Alîl sar'a ve sekte [07] 'âriz olması vehmine düşüp yine nevbetün zuhûrına [08] bâ'is olur. Hâsıl-ı kelâm a'zâ-yı bâtinîyye me'ûf olmagla [09] müctemia olan ahlât-ı muhterikadan ebhire-i sevdâviyye [10] suûd ider. Eger dimâga suûd iderse hezeyân ve [11] sihr îrâs eyler ve uyudugı takdirce korkunç düşler [12] görür. Ve eger yürece suûd iderse havf îrâs ider. [13] Eger buhâr şerâyîn tarikinden kalbe suûd iderse bir mertebe [14] yürek sıkılması ve

hafakân 'arız olur ki 'alil [15] hayâtdan me'yûs olur ve eger kulaguñ a'sâbına suûd [16] iderse tanîn-i 'azîm vâki' olur. Hattâ 'alil çañ sadâsı [17] ve nehr-i 'azîm çağıldısı müşâhede eder ve eger tabakât-ı [18] 'ayna suûd ederse küdüret-i buhâr sebebiyle göz [19] kararması 'arız olur. Ve eger ecfân-ı 'ayna suûd [29b/01] iderse gözlerinin kapaklarını açmak murâd eylese [02] ağır olur ve açmakta zahmet çeker ve dahı ma'lûm ola ki [03] dimâga suûd iden ebhirenün mahallinde etibbâ ihtilâf [04] eylediler. Ba'zılar fem-i mi'deden suûdına zâhib oldılar. [05] Ammâ hekîm Senertus talaga ittisâli ziyâde olan [06] a'zâdan suûd etmesine zâhib olup didi ki [07] bevâb didükleri tamardan ve etrâf-ı tihâlde olan şiryân-ı [08] kebîrden ve bunlaruñ vasıtasıyla olan şerâyîn-i [09] veriddeden buhâr suûd etdüğünü müşâhede eyledük, [10] didi. Ammâ fem-i mi'deden suûdına zâhib olanları [11] dahı inkâr etmem, didi. Âgâh olasın ki bu 'illetün a'râzı [12] bir hâl üzere degüldür. Gâhî sâkin olur ve gâhice [13] sebep-i bâdisüz yine zuhûr ider. Münâvebe sûretinde [14] gelür. Husûsâ sebep-i bâdi dahı munzam ola. Meselâ [15] gam ve gussa ve havf ve gazab ve kesret-i şürb-i hamr ve [16] müvellid-i riyâh olan agdiye tenâvül etmek gibi ve tuhme [17] marazı 'arız olmak gibi bu sûretlerde 'ale'l-fevr fem-i [18] marîze yübüset 'arız olur. 'illet-i mezbûre yine [19] 'avdet eyler. Hâsıl-ı kelâm bu marazda zikr olunan [30a/01] a'râzuñ hareket ve sükûnı a'zâ-yı batıniyyeden suûd [02] iden ebhire ve riyâhuñ killet ve kesretine ve kuvvet ve za'fına [03] tâbidür. Ebhire ve riyâh münhall oldukda a'râz dahı [04] sâkin olur. Buhâr-ı cedîd suûd etmedikçe zuhûr eylemez. [05] Eger dimâga ve sâir a'zâyâ suûd eden ebhire çok [06] olursa a'râz kavî olur ve geç münhall olur. Ve eger [07] az olursa a'râz dahı serîan zâyil olur. İmdi [08] bu zikr olunan 'alâmetlerün ve a'râzuñ cümlesi bir marazda [09] cem' olması lâzım degüldür. Ba'zı alâyim ile 'alilde havf [10] ve hezeyân bulunmak sevdâ-yı merâkiyye teşhîsine kâfidür. [11] Mukaddimetü'l-muarefe bu marazuñ asıl maddesi ikidür: Evvelkisi [12] a'zâ-yı batıniyyeye sû-i mizâc-ı muhtelif 'arız olmaktadır. [13] İkincisi sû-i mizâc sebebi ile a'zâ-yı batıniyyede ahlât-ı [14] muhterika ve galîze ve yâbise müctemia olmaktadır. Pes imdi [15] böyle olıcak 'ilâc gâyetü'l-gâye güçdür. Zîrâ bu maraza [16] muâlece ezdâd-ı cem' ve sû-i mizâc-ı muhtelifi rıfka [17] ta'dîl etmekden ibârettür. Meselâ mi'dede olan sû-i [18] mizâc-ı bârid edviye-i hârre iktizâ ider ve cigerde [19] olan sû-i mizâc-ı hâr edviye-i bâride iktizâ ider. [30b/01] Ve ahlât-ı yâbise ve galîze edviye-i mürûba ve mukattaa [02] iktizâ eder. Ve eger edviye-i mürûba viriliyorsa mâhiyyet-i

[03] fazliyye dahı ziyâde olup marazuñ iştîdâdına [04] bâ'is olur. Zîrâ bu maraz ashâbınuñ ekseri dâyimâ [05] tükürmege mübtelâ olmaları ile etibbâ bu maraza sebep [06] olan ahlât-ı yâbise ve galîze ile maan mâiyyet isbât [07] eylediler. Ve eger sevdâ-yı merâkiyyeye sebep olan ahlâta [08] hılt-ı safravî karışur ise ihtirâk dahı ziyâde [09] olup sevdâ-yı merâkiyye cünûna intikâl ider, didiler. [10] İntikâl etmesinün 'alâmeti budur ki marîz havf-nâk [11] ve gam-nâk iken gazab ile sürûr ve cesâret 'arız [12] olur, didiler. Ve eger ahlât-ı muhterikadan suûd [13] iden ebhirede bir keyfiyyet-i redîe vâki' olur ise [14] dimâga suûd itdükde ledgâ ile sar'a îrâs eyler. [15] Ve bu 'illet emrâz-ı müzmineden olmagla dimâga za'f [16] târi olmadın nâşi nefsi dimâgda çig ahlât-ı balgamî [17] müctemia olup dimâgda südde hâsıl olmagla sekte [18] zuhûrına bâ'is olur, didiler.

Fasl-ı sâdis; sevdâ-yı [19] merâkiyyenün kânûn üzere icmâlen muâlecesi beyânındadır. [31a/01] Ma'lûm ola ki bu marazda a'zâ-yı batıniyyede sû-i mizâc-ı [02] hâr sebebi ile müctemia olan ahlât-ı muhterika ve yâbise [03] ve galîzeden dimâga ve yürege buhâr suûd etmeden [04] 'alile a'râz-ı redîe 'arız olur, idi. Nitekim beyân [05] olındı. İmdi evvelâ bu 'illetde zâhir olan a'râzı [06] teskin etmek lâzımdur. Egerçi kim kuvvâ-yı marîz kavî olduğu [07] takdîrce bilâ-muâlece a'râz sâkin olmak dahı vâki' [08] olur. Velâkin a'zâ-yı batıniyyede müctemia olan ahlât-ı [09] fâside çok zaman müstakırr olmamak için ve tekrâr buhâr [10] suûd etmemek için ahlât-ı galîzeyi rıfka telyîn [11] ve rakîkini idrâr ile tenkih etmek lâzımdur. İmdi [12] böyle olıcak bu marazuñ tedbîrinde dört şarta riâyet [13] lâzımdur. Evvelkisi ahlât-ı yâbise ve galîzenün yübüsetini [14] edviye-i mürûba ile tertîb ve galîzini edviye-i mukattaa [15] ile taktî' etmektedir. İkincisi mesdûd olan mecrâları edviye-i [16] müfettiha ile tefîh ve terkîk itmektedir. Üçüncüsü ahlât-ı fâside [17] tevlîd idici agdiyeyi terk etmektedir. Dördüncüsü kalb [18] ve dimâga kuvvet virici edviye isti'mâl etmek gerekdir. [19] Tekrâr buhâr suûd eylemeye.

Fasl-ı sâbi'; sevdâ-yı merâkiyyenün [31b/01] tafsîlen muâlecesi beyânındadır: Ma'lûm ola ki bu [02] marazda dâyimâ tab'atı mümkün olduğu mertebe rıfka telyîn [03] etmek lâzımdur. Zîrâ evvelâ bedeni rıfka telyîn etmedükçe [04] muâlece te'sîr eylemez. İmdi böyle olıcak bu 'illetde müşhil-i [05] kavî virmek iki vechile câiz degüldür. *Vech-i evvel*; [06] müşhil kavî olduğu takdîrce tahrîk mevâd etmekle [07] hummâ hudûsına bâ'is olur. *Vech-i sâni'*; iştîdâd-ı maraza [08] sebep olur. Zîrâ mecrâ-yı ûlâda mi'de

ve em'â ve 'urûk-ı [09] mesârikadur. Bu a'zâda ahlât-ı fâside müctemia [10] olmagla mecrâlar mesdûd olmuştur. Müshil-i kavî verildiği [11] sûretde ahlât-ı fâsideyi a'mâk-ı bedenden 'unf ile [12] cezb idüp zikr olunan mecrâlarda ahlât-ı fâside [13] ziyâde irkilmesine sebep olur ve südde dahı ziyâde [14] olup ahlâtun çıkması dahı 'asîr olur, ve [15] çıktığı takdırce ahlât-ı fâside ile ceyyide maan [16] çıkmak ile kuvvâya za'f irâs idüp marazuñ iştîdâdına [17] belki 'alîlün helâkine bâ'is olur. Pes imdi [18] evvelâ bu ihtikânı etmek lâzım. Sıfatı budur: Asil hatmî [19] hurdelenmiş ola, altı dirhem, tâze döğülmiş besfâyic [32a/01] altı dirhem, ebe gümece, yapışkan, hatmî yaprağı, benefşe [02] yaprağı, yir feslegeni her birinden birer kabza, pâpadya çiçeği [03] yarım kabza, tatlu erik on beş dâne, ma'cûn-ı diyâkâtlikon [04] on dirhem, ayâric-i faykarâ terkîbinden iki dirhem, müshil [05] sükkeri gülbeşeker otuz dirhem, benefşe, pâpadya yağlarından [06] on beş dirhem, mikdâr-ı kifâye suyla tabh olunduktan [07] soñra yüz elli dirhem alup âdet üzere ihtikân [08] eyleyeler ve eger marîzuñ kuvvâsı müsâid ise veyâhûd [09] cigerinde sû-i mizâc-ı hâr ziyâde ise cigeri [10] tervîh için ve muâleceñün tenfizi için koldan ciger tama- [11] rından kırk veyâ elli dirhem kan alalar ve eger 'illet talakda [12] olup kuvvâ-yı 'alîl müsâid ise sol kolından talak [13] tamarından kırk veyâ elli dirhem kan alalar. Ve bir iki gün [14] istirâhatden soñra iktizâ iderse mak'ada dört [15] sülük urmak bu marazda sihr makûlesidür. Ve eger [16] sevdâ-yı merâkiyye ihtibâs-ı dem-i bevâsir sebebi ile [17] hâdis olmuş ise bâlâda zikr olunan gibi koldan [18] kan alınduktan soñra mak'ada sülük urmak vâcibdür. [19] Ve eger sülük mümkün olmaz ise sâfin tamarından [32b/01] minvâl-i mezkûr üzere fâsd ideler. Ve eger sevdâ-yı [02] merâkiyye ihtibâs-ı dem-i hayz sebebi ile 'arız olmuş [03] ise hukne-i mezbûr ile ihtikândan soñra ve dem-i [04] hayzdan pâk olup dört beş gün mürûrından soñra [05] koldan elli veyâ altmış dirhem kan alalar. Ba'dü'l-istirâhat [06] munzicât ve müfettihât isti'mâl ideler. Ve üç dört [07] günde bir ihtikân-ı mezbûrî i'âde etdükten soñra dem-i hayz [08] cârî olmaya altı yedi gün kalarak ayakdan sâfin [09] tamarından dahı altmış veyâ yetmiş dirhem kan alalar. Ve eger sevdâ-yı [10] merâkiyye mi'denün za'f-ı hâzimesi sebebi ile târî [11] oldu ise ba'dü'l ihtikân ve'l-fâsd rıfka mukayyi' [12] virmek müshil virmekden evlâdur. Zîrâ kable'l-mukayyi' müshil [13] virilürse mi'dede hâsil olan ahlât-ı galîze-i lezceyi [14] a'zâ-yı bâtınıyyeye indürüp süddeleri ziyâde etmekle [15] iştîdâd-ı maraza bâ'is olur. Ammâ mukayyiden soñra [16] virilürse mahzûr-ı mezbûr

ber-taraf olur. Mukayyi'-i hafîfüñ [17] sıfatı budur: Turb köki 'usâresinden kırk dirhem, [18] sikencübün otuz dirhem, fâtirden ziyâdece harâreti [19] var iken def'aten içeler. Ve eger bunuñla kayy idemez ise [33a/01] zikr olunan terkîbe iki dirhem asârûn-ı sahîh zamm idüp [02] yigirmi dört sâ'at nak' olinduktan soñra minvâl-i mezkûr [03] üzere def'aten içile. Ba'de ahlâtun inzâcına mübâşeret [04] ideler. Zîrâ kable'n-nazc ahlât-ı fâside sühûletle [05] ihrâc olunmaz. Ammâ ba'de'l-nazc sühûletle çıkmaga kâbiliyyet [06] gelür. Pes imdi böyle olıcak ahlât-ı galîzeyi [07] terkîk ve lezc olanını edviye-i mukattaa ile taktî' ve mecrâ- [08] ları edviye-i müfettiha ile teftîh etmek lâzımdur. Velâkin [09] terkîk ve taktî' ve teftîh için virilen devâlarda harâret [10] ve yübüset olmak lâzımdur. Lâkin harâret ziyâde olur ise [11] marazuñ iştîdâdına bâ'is olur. Zîrâ bu marazuñ muazzam [12] esbâbı harâret ve yübüsetdür. Ammâ terkîk ve taktî' [13] ve teftîh için isti'mâl olunan devâlarda bir mikdâr [14] harâret olmak lâzımdur. Binâen-'alâ-zâlik edviye-i mukattaa [15] ve müfettiha isti'mâl olındukda ta'dîl için ve harâret [16] ve yübüsetün zararını def' etmek için edviye-i bârideyi [17] ratba zamm eylerler. Meselâ munzicâtdan bu matbûh zikr [18] olunan if'âlün cümlesini câmidür. Sıfatı budur: Hindibâ [19] köki, lisân-ı sevr köki, iskorzonerâ köki, tâze döğilmiş [33b/01] besfâyic, kebere kökinün kabuğı her birinden ikişer dirhem, [02] asârûn köki bir dirhem, ogul otı yaprağı, betonika [03] yaprağı, altun otı, şahtere, tâze bersiyâvşân, [04] kemâderyûs, her birilerinden yarımşar kabza, afsentîn [05] bir kabza, lisân-ı sevr ve benefşe çiçeklerinden ve ağaç kavunu [06] kabuğundan ikişer dirhem, anîsün, râziyâne her birinden [07] birer dirhem, zikr olunan eczâyı üç yüz dirhem mâ-i [08] karâhda tabh ve tasfiye itdükden soñra harâreti var [09] iken üç dirhem pâk sinâmeki ve üç dirhem eftimûn-ı [10] Girîdi, ve on dirhem çedirdeksüz kuş üzümü. Bu cümle- [11] yi yigirmi dört sâ'at mâ-i matbûhda nak' ideler. [12] Ba'de kırk dirhem misket elması 'usâresinden ve [13] tatlu olmag-içün bir mikdâr şeker dahı zamm idüp bu matbûh- [14] dan kırk veyâ elli dirhem 'ale'r-rîk yidi gün mütevâliye [15] içeler. Ve eger marîz zikr olunan matbûhı isti'mâl [16] etmeden istikrâh iderse bu şerbet tabh olunup [17] otuz dirhemini iskorzonerâ suyu ile ezüp [18] yidi gün mütevâliye vireler. Sıfatı budur: Lisân-ı sevr-i [19] bostânî ve berrî 'usâre-lerinden yüz dirhem misket [34a/01] elması 'usâresi yüz dirhem, ogul otı 'usâre- [02] si yüz elli dirhem. Ba'de 'usâreler tabh ve tasfiye olinduktan [03] soñra mikdâr-ı kifâye şeker ile revâk kıvâmında şerbet [04] idüp is-

ti'mâl ideler. Ba'de gün aşırı evvelâ zıkr [05] olunan ihtikânı eyleye. Ba'de bu şerbetden yigirmi veyâ [06] otuz dirhemini lisân-ı sevr suyu ile ezüp yidi gün [07] mütevâliye isti'mâl ideler. Sıfatı budur: Helyûn köki, [08] râziyâne köki, tâze döğülmiş besfâyic, iskorzonerâ [09] köki, hindibâ köki, her birinden sekiz dirhem, kebere köki kabuğu, [10] ılgun agacı yaprağı, her birinden dörder dirhem, ağaç [11] kavunu kabuğu iki dirhem, altun otu, hindibâ-yı bostânî, [12] tâze baldırı kara, her birinden birer kabza, eftîmûn dört [13] dirhem, anîsûn, râziyâne, her birinden birer dirhem, kavun [14] ve karpuz ve hıyâr ve kabak çekirdekleri içleriniñ her [15] birinden ikişer dirhem, kuş üzümü yigirmi dirhem. Cümle eczâ [16] bir vakıyye suyla tabh olunup nısfı kalduktan sonra [17] süzilüp içine yüz dirhem misket elması 'usâresi [18] ve şâhtere ve lisân-ı sevr 'usâreleriniñ her birinden [19] ellişer dirhem alup tasfiye itdükten sonra mikdâr-ı kifâye [34b/01] şeker ile revâk kıvâmında şerbet idüp otuz dirhem [02] lisân-ı sevr suyu ile ezüp 'ale'r-rîk yidi gün mütevâliye [03] içeler. Bu esnâda iki gün aşırı ihtikân-ı mezbûrî [04] ideler. Ba'de müleyyin-i hafîfi isti'mâl ideler. Sıfatı [05] budur: Amâsiyye erigi otuz dâne, tâze döğülmiş [06] besfâyic altı dirhem, yarım vakıyye mâ-i karâh ile tabh oluna, [07] sülûsânı gidüp, sülûsi kala, ba'de't-tasfiye otuz dirhem [08] gül-i mükerrer veyâhûd sirhişt ile şerbet idüp 'ale'r-rîk [09] defâten içüp üç sâ'atden sonra ta'âma [10] mübâşeret ideler. Ba'de tekrâr munzicâtdan her kankısı [11] ihtiyâr olunursa iskorzonerâ suyu ile veyâ [12] lisân-ı sevr suyu ile yidi gün mütevâliyen içeler. [13] Ba'de bu müleyyini isti'mâl ideler. Sıfatı budur: Amâsiyye [14] erigi otuz dâne, tâze döğülmiş besfâyic on dirhem, [15] dârcîn yarım dirhem, yarım vakıyye mâ-i karâh ile tabh [16] oluna, sülûsi kala, ba'de't-tasfiye ısıcak iken pâk sinâmekî [17] ve eftîmûn-ı Giridî, her birinden üçer dirhem on iki sâ'at [18] nak' oluna. Ba'de süzüp yigirmi beş dirhem sirhişt zamm [19] idüp defâten 'ale'r-rîk içüp üç sâ'at mürûrından [35a/01] sonra ta'âma mübâşeret ideler. Ba'de üç gün [02] istirahatden sonra munzic-ı mezbûrî yidi gün mütevâliyen [03] içüp ba'de bu müşhili vireler. Sıfatı budur: Tâze [04] döğülmiş besfâyic altı dirhem, ağaç kavunu kabuğu iki [05] dirhem, râziyâne tohumu yarım dirhem, anîsûn yarım dirhem, kızıl [06] kuş üzümü on dirhem, yarım vakıyye mâ-i cübni ile [07] cümle eczâyı sülûsi kadarınca tabh idüp süzildükden sonra, [08] ısıcak iken bu eczâları yigirmi dört sâ'at nak' [09] ideler, üç dirhem lisân-ı sevr, ve benefşe çiçeklerinden [10] birer miskâl döğülmiş karanfil dört dâne, dârcîn sülûs [11] dirhem ba'de't-tasfiye

yigirmi beş dirhem sirhişt ile [12] hall idüp, 'ale'r-rîk defâten içüp üç sâ'atden [13] sonra ta'âm yiyeler. Hekîm Antona (Anton)'dan menkûldür ki [14] bu şerbeti maraz-ı mezkûr için terkîb eyledüm ve nefini [15] müşâhe-de eyledüm diyü medh ider idi. Fi'l-hakîka [16] kendüsinden sonra gelen hükemâ tasdik eyleyüp medh [17] eylediler. Zîrâ bu şerbetden inzâc ve taktî' ve teftîh itmek [18] ve rıfkla telyîn itmek ve sû-i mizâcları ta'dîl itmek [19] mevcûddur. Sıfatı budur: Zûfâ, ogul otu, betonika [35b/01] her birinden birer kabza lisân-ı sevr, humel otu çiçeği, [02] altun otu, şâhtere, tâze bersiyâvşân her birinden birer [03] kabza hindibâ köki, lisân-ı sevr köki, kebere köki, [04] her birinden yigirmi dörder dirhem, pelin, ağaç kavunu kabuğu [05] her birinden onar dirhem, pâk sinâmekî ve tâze besfâyic, [06] her birinden yigirmişer dirhem, kekik otu ve hurde [07] tîbü'l-râyiha pâpadya çiçeği her birinden ikişer dirhem idhîre, [08] anîsûn, râziyâne tohumu her birinden birer dirhem çekirdeksüz [09] hurde kişniç üzümü otuz dirhem, iki vakıyye suyla [10] tabh olunup nısfı kala ba'de't-tasfiye misket elması [11] ve gül ve mâyhôş turunc 'usâreleriniñ her birlerinden [12] ellişer dirhem ve lisân-ı sevr ve şâhtere 'usârelerinden [13] ba'de't-tasfiye yüzer dirhem cümle tasfiye olunduktan [14] sonra mikdâr-ı kifâye şeker ile revâk kıvâmı virüp [15] her gün otuz dirhem 'ale'r-rîk lisân-ı sevr ve [16] iskorzonerâ suyu ile isti'mâl ideler ve bu [17] muâleceler arasında istirahat vâcibdür. Eyyâm-ı istirahat [18] rey-i tabîbe müfevziddür ve bugünlerde müferrihât-ı mu'tedile [19] ve kalb ve dimâga kuvvet virici edviye isti'mâl [36a/01] lâzımdur. Husûsâ bu ma'cûndan Burusa kestânesi [02] mikdârı her gün 'ale'r-rîk tenâvül eyleyüp üzerine [03] iki fincân iskorzonerâ suyu içeler. Sıfatı [04] budur: Gülbeşeker, lisân-ı sevr çiçeği hamîresi ve devâü'l-misk [05] her birinden yigirmişer dirhem, diyâsentü ma'cûnından ve fermuz [06] ma'cûnından her birinden on dirhem, meshûk incü ve zümrüd, [07] her birinden on beşer dirhem emlec ve kâbulî, her birinden beşer dâne, [08] meshûk mercân altı dirhem, 'anber üç dirhem, misk bir dirhem, [09] panzehr-i mârî iki miskâl, altun varakı bir deste bir [10] hoşca hilt idüp tenâvül ideler. Ammâ etibbâ-yı müteahhirînün [11] mu'temedlerinden Senertus bu marazda bu şerbeti medh [12] ider idi. Sıfatı budur: Tâze kazınmış ve döğülmiş besfâyic [13] elli dirhem, lisân-ı sevr-i berrî ve bostânî ve ogul otu, [14] her birlerinden bir kabza, topalak, kebere köki, üç 'usâreden [15] her birlerinden sekiz dirhem hindibâ-yı berrî ve bostânî [16] tohumlarından her birinden yigirmişer dirhem. Cümle eczâyı mikdâr-ı [17] kifâye suyla

tabh etdikden sonra nisfi kala, ba'de't-tasfiye [18] pāk sinâmekî, eftimûn-ı Giridî her birinden on altışar [19] dirhem, misket elması 'usâresi yarım vakıyye. Bu matbûh [36b/01] ısıcak iken sinâmekî, ve eftimûn, mezbûrânı yigirmi dört [02] sâ'at nak' ideler. Ba'de kifâye mikdârda şeker ile şerbet [03] idüp her sabah yigirmişer dirhemini lisân-ı sevr veyâ iskor- [04] zonerâ suyu ile ezüp içeler. Plattor nâm [05] hekîm dahı bu habbı medh ider. Sıfatı budur: Sabr iki [06] dirhem, mürr-i sâfi yarım dirhem, eftimûn bir dirhem, asârûn [07] köki ve çıntıyânâ, her birinden yarım dirhem, çadır uşağı [08] bir dirhem, mi'de-nüvâz tohumı, ve râvend-i çini her birinden birer [09] buçuk dirhem, sünbül-i hindî, sülüs dirhem çadır uşağını [10] hall-i hamr ile ezeler. Ve cümle eczâyı pelin 'usâresi ile [11] yogurup hablar düzeler ve üç günde bir bu hablardan [12] bir dirhemün sülüsânını isti'mâl ideler. Eger amel eylemez ise [13] bir dirhem dahı câ'izdür. Fi'l-hakîka zikr olunan habbı [14] bu fakîr dahı makûl gördüm. Zîrâ talagında südde [15] olanlara ve emrâz-ı tihâle mübtelâ olanlardan çok [16] kimesneye virdüm. 'Azîm lütfün müşâhede eylediler. Ve bu [17] maraza mübtelâ olanlardan ba'zı merzânun çigerinde [18] ve 'urûk-ı mesârikalarında sû-i mizâc-ı hâr yâbis ziyâde [19] olursa esnâ-yı muâlecede on veyâ on dört gün [37a/01] mütevâliye mâ-i habbın içmek münâsibdür, velâkin hâr ola, [02] bârid olursa mi'deye muzırdur. Husûsâ zikr olunan [03] habdan tenâvül olındığı gün iki sâ'at mürûrından [04] sonra yüz dirhem mâ-i habbın içmek ziyâde münâsibdür. [05] Ve dahı bilmek gerekdür ki bu maraza mübtelâ olanların [06] ba'zısına bir mertebe ziyâde yübüset 'arız olur ki [07] zikr olunan munzicât ve rıfkla 'amel iden eşribeler [08] ve hablar te'sîr eylemez. İmdi bu sûretde munzic şerbetler [09] içildiği evkâtda üç dört günde bir risâlenün [10] evvelinde yazılan hukneyi isti'mâl ideler. Karîben [11] zikr olunan tenâvül olunmazdan bir gün mukaddem [12] ihtikân-ı mezbûrı isti'mâl idüp ertesi [13] gün habbını yiyüp üç sâ'at mürûrından sonra yüz [14] dirhem mâ-i habbın içeler. Ve dahı âgâh olası ki bu [15] 'illetde mi'de me'ûf olmagla çig ahlât müctemia olur [16] idi. Ve ahlât lezce olmagla mi'deye yapışur. [17] Ve galîze olmagla em'â tarafına gitmez. Mi'dede rih [18] hâsil ider ve temdîd itmekle veca' îrâs ider. Nitekim [19] icmâlen beyân olunmuş idi. Bu sûretde ibtidâ-yı risâlede [37b/01] tahrîr olunan mukayyi'-i hafîfi virmek lâzımdur ve eger [02] te'sîr eylemez ise bir buçuk dirhem gârikûn ile on [03] iki sâ'at nak' idüp fâtirden ziyâdece harâreti [04] va iken def'aten içeler. Velâkin kayyûn şurûtına [05] riâyet ideler. Meselâ

kayy iden adamun sadrı [06] tar olmaya ve suâli olmaya mukaddimâ nefsu'd-dem [07] 'arız olmuş olmaya. Ve 'usret ile kayy idici- [08] lerden dahı olmaya ve eger zikr olunan muâleceler [09] ile 'illet tenezzül eylemeyüp imtilâ-yı ahlât müşâhede [10] olunursa mukaddemâ zikr olunan râvendli şerbete [11] bir dirhem kurs olunmuş gârikûnı on iki sâ'at [12] nak' idüp def'aten vireler. Ve etibbâ-yı müteahhirinün [13] mu'temedlerinden Sener-tus hekîm mâlihulyâ merâkı [14] beyânında yalnız afsentîn matbûhını medh ider. [15] Otuz veyâ kırk gün müdâvemet eyleseler fâide-i [16] 'azîme müşâhede iderler, didi. Lâkin fakîr [17] dahı münâsib görürüm velâkin matbûh afsentîn [18] bu eczâ ile maan tabh olunursa gâyetü'l-gâyet ma'kûl [19] görürüm. Sıfatı budur: Afsentîn ki ak pelin dimekle [38a/01] muarref-dür. Bir kabza ilgun agacı kabuğı, on beş [02] dirhem lisân-ı sevr yaprağından bir kabza ve kökinden [03] on dirhem ogul otı, altun otı, her birinden birer [04] kabza mikdâr-ı kifâye suyla tabh olunup nisfi [05] kala her sabâh 'ale'r-rik iki fincan şeker-i kalîl ile [06] içeler ve yine tabîb-i mesfürdan menkûldür ki bu [07] 'illetde kebere ve afsentîn kurslarını maan sahk [08] idüp ve edviye-i kalbiyyeden 'anber ma'cûmı veyâhûd [09] müferrih yâkûtu, Mısır veyâ Venedik tiryâk-ı fârûkını [10] sahk olunmuş kebere ve afsentîn kursları ile [11] hilt idüp tekrâr kurs eyleyüp iki dirhem tenâvül [12] etseler veyâhûd gâhice tiryâk-ı fârûkdan sülüs [13] dirhemi iki dirhem gülbeşekere hilt idüp isti'mâl [14] etseler 'azîm nef'ini müşâhede iderler didi [15] ve dahı bilmek gerekdür ki zikr olunan muâleceler ile [16] 'alîl sıhhat bulmaz ise risâle-i ûlâda mufassalan [17] beyân olunan çilek edviyesine mürâcaat olunur. [18] Bilâ-noksan şartına riâyetden sonra isti'mâl [19] ideler. Zîrâ bu şerbetde ziyâde tefîh ve taktî' [38b/01] olındığından maada sevdâyı dahı ihrâc eyler. [02] Ammâ sâ'ir edviyede bu ef'âl mevcûd olduğu [03] takdîrce çilek şerbetinden olan hassa gibi degüldür. [04] Bu marazda zâhir olan a'râza risâle-i ûlâda [05] vâki' olan a'râzun muâlecisi ile tedbîr olına. [06] Ve esbâb-ı sitte-i zarûriyye dahı ya'niya risâle-i [07] ûlâda tahrîr olındığı üzere riâyet olunmak lâzımdur [08] ve dahı ma'lûm ola ki bu maraza zikr olunan tedbîrlere [09] icrâ olınduktan sonra çok zaman 'alîl a'zâ-yı [10] batıniyyeye kuvvet virici edviye isti'mâl etmek [11] gerekdür ki maraz tekrâr 'avdet eylemeye. Meselâ bu [12] ma'cûn gibi. Sıfatı budur: İncü, zümrüd, agdâ-yı mercân, [13] kil-i ermeni, cümlesi sahk olına. Ve hurde fil dişî [14] bürâdesi, her birlerinden birer miskâl, diyârudon [15] tozu, tiryâsandalos tozu, kil-i cevâriş tozu, [16] her birlerinden dörder dirhem, betonika, heyyü

fârikûn, [17] her birinden sülüs dirhem, tohm-ı râziyâne, dârçîn, sünbül-i [18] hindî, her birlerinden yarımşar dirhem, tabâşir-i Hindî, [19] her birilerinden yirmişer dirhem, ak sandal, her birinden birer [39a/01] dirhem, hindibâ şarâbı ile ma'cûn idüp 'ale'r-rîk [02] her sabah cevz-i bevâ mikdârı [03] tenâvül eyleyüp üzerine [04] ogul otı suyu ve [05] muattar ağaç [06] kavunu suyu [07] içeler.

SÖZLÜK

- 'adem-i harekât: hareketsizlik.
- afsentîn: *pelin otu, yavşan otu*; Anadolu'da yirmi kadar türü bilinen ve *veronika* olarak da adlandırılan bir bitki.
- agaç kavunu: Akdeniz ülkelerinde yetişen, taç yaprakları mavimsi pembe, küçük bir ağaç ve bu ağacın iri limon görünüşündeki buruşuk kabuklu yemişi.
- agda-yı mercân: hurdelenmiş mercânın ağda kıvamına getirilmiş hâli (?).
- ahlât: eski tıpta insan vücudunu ve mizacını meydana getirdiği ve insan sağlığının bunların dengesine bağlı bulunduğu kabul edilen *kan, balgam, sevdâ* ve *safra* adı verilen unsurlar.
- ahlât-ı fâside: dört sıvıdan birinin bozukluğu.
- ahlât-ı fücce: vücutta ansızın, birdenbire meydana gelen zararlı maddeler.
- ahlât-ı galize: (vücuttaki) zararlı maddeler.
- ahlât-ı galize ve fâside: (vücuttaki) bozuk ve zararlı maddeler.
- ahlât-ı galize-i lezc: (vücuttaki) zararlı, yapışkan maddeler.
- ahlât-ı muhterika: yanmış, yanık hıtlar, maddeler.
- ahlât-ı yâbise: kuru salgılar, maddeler.
- ahlât-ı yâbise ve galize: zararlı ve kuru salgılar.
- akciger: göğüs boşluğunda nefes alıp vermeye yarayan, sağlı sollu iki parça hâlinde vücudun en önemli organlarından biri.
- ak pelin: *pelin otu*, birleşikgiller familyasından; boş arazilerde kendiliğinden yetişen, çok acı ve keskin kokulu otsu bir bitkidir. Anadolu'da dağlarda doğal olarak bulunan bir *yavşan* türüdür. Halk arasında *acı pelin, ak pelin, acı yavşan* olarak da bilinir.
- ak sandal: beyaz sandal, cinden ağacı.
- 'akl: akıl.
- 'ale'r-rîk: aç karnına.
- 'alil: hasta, hastalıklı, sakat, illetli.
- altun otı: *altınçiçek, ölmezçiçek* ve *güveotu* isimleriyle de bilinen, 50-60 cm'ye kadar uzayabilen ve sarı renkte çiçekler açan otsu bir bitki.
- altun varakı: dövülerek inceltilmiş, yaprak hâlindeki altın, *varakü'z-zehab*.
- Amâsiyye erigi: Amasya erigi.
- 'anber: kolay eriyen, bal mumu kıvamında, yandığı zaman parlak bir alev çıkaran, güzel kokulu nesne, amber.
- 'anber ma'cûnı: cinsel gücü artırmak için kullanılan, amberden yapılan mâcun.

anîsûn: maydanozgillerden bir yıllık otsu bir bitki, anason.

a'râz-ı redîe: sonu vahim olan hastalıklar.

arka agrısı: sırt ağrısı.

a'sâb: sinirler, sinir lifleri demeti.

asârûn: çeng otu, kedi otu, asaron.

ayak: ayak.

ayâric-i faykarâ: içinde *safran, sakız, balsam, sümbül, tarçın, dâr-ı fülful* gibi eski tıpta kullanılan bitkileri ihtiva eden macun şeklinde hazırlanmış ilaç.

a'zâ: vücudu meydana getiren parçalar, organlar.

a'zâ-yı batıniyye: karın bölgesindeki organlar.

ba'de't-ta'âm: yemekten sonra.

bâdincân: patlıcan.

baldırıkara: eğrelti otu cinsinden, nemli yerlerde, taşlar arasında biten, yapraklarının sapları saça benzer bir bitki.

balgam-ı hâmız: ekşi, asitli balgam.

bârid: soğuk.

bârid-yâbis: soğuk-kuru.

baş: kafa, baş.

batîü'l-hazm: hazımsızlık.

beden: vücut, gövde.

benefşe: menekşe.

bersiyâvşân: baldırıkara, kinulcede.

besfâyic: içinde fındığa benzer yemişi olan bir ot kökü.

betonika: *kastran*; bazıları Türkçe *acııcı*, bazıları *sokluk otu* derler. Lakin Dioskorides'in musavver kitabının dördüncü makalesinin

başında; *kastran* resminde zikredip *jetharoterokon* dahi derler. Mu-tezibil bârid (soğuğu arttıran) manasındadır. Dioskorides, Rumiler *betoniki* ve *semeranyon* dahi derler deyip el'an kullanılan betonikanın tasviri gibi tasvir etmiştir.

bevvâb: on iki parmak bağırsağının midenin alt ağzına ulaşmış olan kısmı, *pilor, pylorus*; ciğerde bir damar.

bogaz: boğaz.

buhâr: buğu, buhar, sıvının buğu hâline gelmiş şekli; gıda hazırlanmasından sonra vücutta meydana gelen nem.

Bursa kestânesi: Bursa kestanesi.

bürüdet: soğukluk.

cârî olmak: akmak.

cevâriş: bir tür macun.

cevz-i bevvâ: sıcak iklimlerde çeşitli türleri yetişen, ceviz büyüklüğünde bir meyve veren, kıymetli bir bahar olan, tohumları kuvvetlendirici olarak mide ve kalp şuruplarında kullanılan, tohumlarının yağı ise dıştan sürülen ilaçların terkibine giren küçük hindistan cevizi.

ceyran: çok hızlı koşan, ince bacaklı, gözlerinin güzelliğiyle meşhur bir geyik çeşidi, gazal.

ceyyide: taze, hoş, iyi, saf.

cezb itmek: kendine çekmek; hava ile emerek çekmek.

ciger: akciğerlerle karaciğerin ortak adı.

ciger tamarı: karaciğer toplar damarı.

cüşâ-yı hâmız: ekşilik ve asit fazlalığı.

cünûn: delirme, delilik.

çadır uşağı: *uşak çadırı* da denilen, maydanozgillerden, öz suyu hekimlikte kullanılan, kan ve lenf damarlarını genişletici, ağrı dindirici, mikrop öldürücü hassalara sahip bir bitki.

çintiyânâ: *centiyane*; halk arasında *kızıl kantaron* denen ateş düşürücü, iştah açıcı, kuvvetlendirici ve uyarıcı hassalarından dolayı hekimlikte ve eczacılıkta kullanılan altın sarısı çiçekli, iri köklü, kokulu bitki.

çig: ekşi, asitli.

çilek: çilek.

çilek şerbeti: çilek şerbeti.

dârçîn: defnegiller familyasından, yapraklarını dökmeyen kokulu bir ağaç ve bu ağacın bahar olarak kullanılan çeşitli hassaları bulunan kokulu kabuğu, tarçın.

dem-i hayz: hayz kanı, aybaşı kanı.

dem-i bevâsîr: kanlı basur.

devâü'l-misk: misk karıştırılmış bir çeşit şekerleme.

dimâg: beyin.

dirhem: okkanın dört yüzde birine eşit eski bir ağırlık ölçüsü birimi.

diyârudon: *zerdeçal, karanfil, kakule* karışımından meydana getirilen bitkisel ilaç.

diyâsentü ma'cûnı: bir tür macun.

ebegümeci: ikiçenekliler sınıfının, ebegümecigiller familyasından, her yerde kendiliğinden yetişen, kökü ve çiçekleri özellikle yumuşatıcı hassaları sebebiyle tıpta kullanılan, kalsiyum, demir, A ve C vitamini taşıyan, yaprakları sebze olarak yenen bir bitki.

ebhire: buğular; *buharın çoğulu*. Metinde, *ebhire-i hâmıza, ebhire-i galize ve esved, ebhire-i sevdâvî* şeklinde geçmektedir.

ecfân-ı 'ayn: göz kapakları.

edviye: ilaçlar, devalar.

edviye-i bâride: soğuk devalar.

edviye-i hârre: sıcak devalar.

edviye-i kalbiyye: kalp ilaçları.

edviye-i mukattaa ve müfettiha: sıkıntı giderici, iç açıcı ilaçlar.

edviye-i müfettiha: ferahlatıcı, iç açıcı, sıkıntı giderici ilaçlar.

edviye-i mürtîba ve mukattaa: yumuşatıcı, rahatlatıcı ilaçlar.

eftimûn: sar'a hastalığına faydalı bir bitki; *gelin saçı*.

eftimûn-ı Girîdî: Girit eftimunu.

em'â: bağırsaklar.

emlec: tropik bir ağaç ve bu ağacın kayısı büyüklüğünde, sert yeşilimtrak sarı, çok ekşi, kekremsi meyvesi, *amule, helile*.

emrâz-ı müzmine: müzmin hastalıklar.

emrâz-ı tihâl: dalakla ilgili hastalıklar.

eşribe: içecekler.

et'ime-i galize: et gibi yoğunluğu ve hazmı zor gıdalar.

etibbâ: tabipler, doktorlar.
falk: yarmak, iki parça etmek.
fasd itmek: kan almak, hacamat etmek.
fâtir: gevşeklik, uyuşukluk.
fem: ağız.
fem-i mi'de: yemek borusu ile midenin birleştiği yer, yemek borusunun mideye açılan alt ucu, *cardia*.
fem-i tahtânî: midenin bağırsakla birleştiği yer.
ferah: sevinç, sevinme.
fermuz ma'cûnı: bir tür macun.
fildişi bürâdesi: fildişinin parçalanmış kırıntıları.
galiz: yoğun, kesif.
gam ve gussa: kaygı, endişe, tasa.
gârikûn: katran köpüğü.
geyik: çift parmaklılar takımından, erkeklerinin başında uzun ve çatalı boynuzlar bulunan, geniş getirici, memeli hayvan.
göz kararması: (baş dönmesi, açlık, yorgunluk, uykusuzluk, aşırı heyecan gibi sebeplerle) görüşü bulanma ve baygınlık geçirir gibi olma.
guded: bezler.
gumûm hümûm: dertler tasalar.
gül: gül ağacının güzel kokulu, pek çok çeşidi bulunan çiçeği.
gülbeşeker: gül yaprağından yapılan macun kıvamında tatlı.
gül-i mükerrer: iki defa imbikten geçirilmiş gül suyu.
habb: tane, tohum, çekirdek; hap.

hader: uyuşukluk, sersemlik.
hafakân: yürek sıkıntısı, çarpıntı, afakan.
hamîre: yoğurabilme kıvamında, hamur hâline getirilmiş maddeler.
hâr: sıcaklık, hararet.
harâret: eski tıbbâ göre tabiatta bulunan dört rükün ve esastan biri; sıcaklık, ateş.
harâret-i garizîyye: vücut ısısı, vücudun doğal ısısı.
harekât-ı 'anife: sert ve şiddetli hareketler.
hatmî: ebegümecigillerden büyük, yuvarlak, yumuşak yapraklı ve uzun köklü, beyazımsı mor ve pembe çiçekli bir bitki.
havf: korku.
havf-nâk: korkulu.
hazm: sindirim.
helyûn: kuşkonmaz.
heyvü fârikûn: *yara otu, kılıç otu, koyunkıran* adlarıyla da bilinen bir bitki.
hezeyân: korku.
hilt: karışım, besinlerin midede sindirildikten sonra dönüştükleri kan, balgam, safra ve sevdâ maddelerinden her biri.
hilt-ı aaleb: (vücutta) kuvvetli, galip olan hilt.
hilt-ı galiz: vücut tarafından salgılanan bozuk hilt.
hilt-ı safravî: safranın salgıladığı hilt.
hilt-ı sevdâvî: kara safranın salgıladığı hilt.

himel: şerbetçiotu.
hıyâr: kabakgillerden, yaprakları geniş ve parçalı, bir yıllık otsu, sürüngen bitki ve bu bitkinin meşhur meyvesi, salatalık.
hicâb-ı hâciz: diyafrem; göğüs ve karın boşluğunu ayıran kas bölme.
hindibâ: kumluk yerlerde kendiliğinden yetişen, yaprakları çiğ olarak yenebilen, bir cinsinin kökü kahveye karıştırılan, kökü ve yaprakları hekimlikte kullanılan *güneyik* de denilen bitki. Metinde, *hindibâ-yı berrî ve bostânî* şeklinde de geçmektedir.
hukne: içinden sıvı geçirerek yıkama; lavman.
hummâ: hastalıkla gelen şiddetli ateş, nöbet; sıtma.
humûzat: ekşilik, kekrelik.
hurde: parçalanmış, ufalanmış.
hurdelemek: küçük parçalara ayrılmak, ufalanmak.
ılgın: iki çenekliler familyasından, çiçekleri açık eflatun renkli ve sapsız, yaprakları pul biçiminde, kumlu nehir yataklarında, çorak yerlerde yetişen ufak ağaç, ılgın.
'ırk-ı bârid: soğuk tabiat, soğuk mi-zaç.
ısıcak: sıcak.
idhîre: andropon schoenanthus.
idrâr: sidik, boşaltma, akıtma.
ihtibâs-ı dem-i hayz: hayz kanı tutukluğu, regl tutukluğu.
ihtikân: kanın bir yere toplanması.
ihtilâl ve teşviş: karışıklık, karma-karışık olma.
ihtilâl-i 'akl: akıl bozukluğu.
ihtirâk: yanma.
'illet: hastalık, maraz.
'illet-i merâkiyye: karnın alt kısmında bulunan ve merak adı verilen bir zardan kaynaklanan hastalıklar.
imtilâ-yı ahlât: hıltların boşaltımı.
incü: inci.
infi'âlât-ı nefsâniyye: nefse ait her türlü tessürler, değişiklikler.
iskorzonerâ: birleşikgillerden, ana yurdu İspanya olan, uzun yapraklı, sarı çiçekli, kazık köklü, sebze olarak yenen, şurubu ve reçeli yapılan iki yıllık bitki; *is-korçina, scorzone*.
istifrag: kusturma, kusturulma.
istikrâh itmek: tiksirmek.
iştîdâd-ı maraz: belirtilerin birden artması, hastalığın şiddetlenmesi.
kabakçekirdeği: bal kabağının çekirdeklerinin kurutulmasıyla oluşan bir kuru yemiş çeşidi.
kâbulî: birink.
kable'l-hazm: hazımdan önce.
kable'n-naze: pişmeden önce.
kable'l-mukayyi': kusmadan önce.
kabz: kabızlık, peklik.
kabza: avuç.
kalb: kalp, yürek.
kan: plazma ve kan yuvarlarından meydana gelen ve damarların içinde dolaşarak vücut dokularını

besleyen kırmızı renkli sıvı, dem, hun.

kan-ı esved: kirli kan.

karaca: geyikgiller familyasından, geviş getiren, kısa boynuzlu bir av hayvanı.

karanfil: karanfil.

karpuz: karpuz.

kavun: kavun.

kayy etmek: kusmak.

kebed: karaciğer.

kebere: genellikle tropik bölgelerde duvarlarda ve kayalıklarda yetişen, büyük pembe çiçekli, *gebre* veya *kapari* adında nohuttan küçük yemişi olan bodur ağaç.

kekik: ballıbabagillerden, renkli çiçekler açan, çok yıllık, ıtırılı, sü-rünge bir bitki ve bu bitkinin bahar gibi kullanılan çiçeği.

kelb: köpek.

kemâderyûs: kısacık mahmud otu, dalak otu, yer palamudu adlarıyla da bilinen bitki.

kemûdet: renk değişimi (*kemd*, *ke-med*, *kümdet* kelimelerinden türetilmiş olmalıdır).

kerb: gam, gussa, endişe.

kesret-i şüreb-i hamr: çok fazla şarap içme.

keyfiyyet-i redîe: bayağı, aşağı, adi hâl, keyfiyet.

keylûs: besinlerin mide öz suyunda karıştıktan sonra kana karışacak şekilde girdiği hâl, *keymus*, *kimus*.

kızıl kuş üzümü: kızıl kuş üzümü.

kil-i ermeni: eskiden eczacılıkta kullanılan, siyaha çalar kırmızı

renkte, yumuşak ve yağlı bir çamur, bir çeşit kil.

kişniç: kişniş.

kol: insanın omuzundan parmak uçlarına kadar olan organı.

kurs: yuvarlak hap şeklinde ilaç.

kuş üzümü: çok küçük taneli, siyah renkli bir üzüm çeşidi, kuş üzümü.

kuvvâ: güç, kudret, sıhhat, sağlamlık.

kuvve-i hâzime: yenilen şeyleri hazmetme hassası, midenin sindirme gücü.

küdüret: gam, tasa, kaygı.

lahana: turpgillerden, pek çok türü olan, kat kat sarılı yapraklardan ibaret bir sebze.

lahm-ı bakar: sığır eti.

ledgâ: aniden bir acı, ağrı hissetme (özellikle yılan veya akrep sokması).

lezc: yapışma.

lisân-ı sevr: *sıvr dili otu*; tüylü çok yıllık ve otsu bir bitki, *öküzdili*. Metinde, *lisân-ı sevr-i berrî ve bostânî* türleri geçmektedir.

lüzûcet: yapışkanlık.

ma'cûn: hamur kıvamına getirilmiş madde, bir grup ilacın genel adı.

ma'cûn-ı diyâkâtlikon: bir tür macun.

mâ-dûn: alt, aşağı derece.

mâ-i karâh: iltihap, irin (*karha*: yara; cemi *kurûh*) (aslı *kurha* olduğu hâlde *karha* şekli yaygındır).

mâ-i cübñ: peynir suyu.

mâ-i hab: ilaç, şurup.

mak'ad: makat.

mâlihulyâ merâkı: mâlihulyâ hastalığı; melankoli.

maraz: hastalık.

mariz: hasta.

matbûh: kaynatılmış, haşlanmış.

me'ûf olmak: hararet olmak, yangı olmak.

merâk: karın bölgesindeki bir zar; geğrek (hipokondr) karnın üst-dış yan bölgesi.

mercân: mercan.

mercûmek: mercimek.

merzâ: hastalar.

meshûk: dövülmüş, dövülerek toz veya macun hâline getirilmiş.

me'yûs olmak: hâlden memnun olmamak, gam ve keder içinde olmak.

mi'de: mide.

mi'de gerilmesi: midede şişkinlik hissetme.

mi'denüñ za'f-ı hâzimesi: hazım güçlüğü; hazımsızlık.

mi'de-nüvâz: maydanoz.

misk: hoş kokulu bir madde, misk.

miskâl: 4.009 veya 4.80 gram karşılığı olarak kabul edilen ağırlık ölçüsü birimi, dirhem üçte biri.

misket elması: misket elması.

miyâh-ı galize: zararlı su.

mukayyi': kusturucu.

mukayyi'-i hafif: hafif kusturucu.

munzic: hiltın kıvamını ıslah edici ve olgunlaştırıcı.

müferrih: ferahlatıcı, rahatlatıcı.

mültehib olmak: iltihaplı olmak, iltihaplanmak.

müleyyin-i hafif: yumuşatıcı, yumuşak dışkılama sağlayıcı.

münkalibü'l-ahvâl: değişken ruh hâlleri.

mürr-i sâfi: *burseraceae* familyasından, çeşitli balsam ağaçlarından elde edilen güzel kokulu reçine sakızı; *mürr ü sâfi*, *mürrisâfi*.

müşhil: bağırsakların çalışmasını sağlayan, kabızlığı giderici, dışkının kolayca dışarıya atılmasına yarayan.

müşhil sükkeri: müşhil şekeri.

müşhil-i kavî: kuvvetli müşhil.

müvellid-i riyâh: gaz yapıcı.

nak' olunmak: sıcak suda haşlanmak.

nefs: bir organın özü, kendisi, ruhu. Metinde, *nefs-i dimâg*, *nefs-i kebed*, *nefs-i talak* şeklinde geçmektedir.

nefsü'd-dem: kan tükürme.

nevet: nöbet; zaman zaman tekrarlayarak kendini gösteren hastalık belirtisi, kriz, akse. (*halk ağzı* sıtma).

nezle: soğuk algınlığında ortaya çıkan ve burun akması şeklinde kendini gösteren solunum yolları hastalığı; nevâzil, ingin, zükâm.

nuhâ': omurilik, murdar ilik.

ogul otu: *kovan otu*, *melisa* gibi adlarla bilinen bitki.

oñurga iligi: omurga iligi.

panzehr-i mârî: yılan panzehiri.

pâpadya çiçeği: papatya çiçeği.

pâpadya yağı: papatya yağı.

pelin: birleşikgiller familyasından, arazilerde kendiliğinden yetişen acı ve keskin kokulu otsu bir bitki.

rakik: berrak, saydam.

râvend-i çinî: iki çenekliler sınıfının karabuğdaygiller familyasından hekimlikte kullanılan çok yıllık otsu olan râvend bitkisinin bir türü.

râziyâne: maydanozgiller familyasından, yaprakları iplik biçiminde parçalı, hoş kokulu, baharatlı çok yıllık otsu bir bitki; rezene.

rekâket: pelteklik.

revâk kıvâmı: akıcı, akışkan kıvamda olan.

rîfk: yumuşaklık, yavaşlık, tatlılık.

rîh: yel, ağrı.

riyâh: yeller, ağrılar.

rûh-ı nefsanî ve hayvâniyye: kalpte ve beyinde var olduğu düşünülen ruh.

sabr: *sabırlık otu* ve bu ottan elde edilen tıbbî bir zamk; *sabur*.

sadr: göğüs, yürek.

sâfin tamarı: iç aşık kemiğinden topuğa kadar giden büyük damar.

sahane-i 'alîl: hastanın görünüşü, durumu.

sahk itmek: dövmek, ezmek.

sar'a: tutarık, bayıltıcı, ağız köpürtücü ve çırpındırıcı bir sinir hastalığı; sara.

sebz: yeşil, yeşillik.

sekte: felç, inme.

semek: balık.

semmiyyet: zehirlilik.

sevdâ: insan mizacında bulunduğu farzedilen dört unsurdan biri; kara sevdâ, melankoli.

sevdâ-yı merâkiyye: melankoli, kara sevdâ.

sihr: büyü, efsun, tılsım.

sikencübîn: bal ile sirke şerbeti.

sinâmekî: *sinâ-i Mekki*'den, baklagillerden, sıcak bölgelerde yetişen, yaprağı müşhil olarak kullanılan, sarı çiçekli, otsu veya ağaçsı bitki.

sin: yaş, ömrün derecesi.

sirhişt: *sirîst*, *caşır* otu ve bundan elde edilen tıbbî zamk.

su'âl: öksürük.

sudâ': baş ağrısı.

sû-i mizâc: sağlık bozukluğu, mizaç bozukluğu. Metinde, *sû-i mizâc-ı bârid*, *sû-i mizâc-ı hâr*, *sû-i mizâc-ı hâr-yâbis*, *sû-i mizâc-ı muhtelif* şeklinde geçmektedir.

südde: vücudun bir yerinde görülen tutukluk, tıkanıklık.

sülük urmak: bazı hastalıklarda kan emmesi için vücudun belirli yerlerine sülük yapıştırmak.

sülüs: üçte bir.

sülüsân: üçte iki.

sünbül-i hindî: Hint sünbülü, kedi otu.

sürûr: sevinç.

şahtere: şahtere otu; 20-60 cm boyunda bir yıllık otsu bir bitki.

şerâyîn: atardamarlar.

şerâyîn-i verid: *pulmonar ven*, *venöz arter*.

şerbet: meyve özü, su ve şekerle yapılan tatlı içecek.

şiryân-ı kebîr: büyük, ana atardamar (?).

tabakât-ı 'ayn: retina.

tabâşir-i Hindî: Hint kamışı.

talak: dalak.

tamar: damar.

tanîn-i 'azîm: şiddetli çınlama.

tarkınlık: sıkıntı, bunalma.

tatlu erik: tatlı erik.

telyîn etmek: (tabiatı) yumuşatmak, sakinleştirmek.

tihâl: dalak.

tibü'l-râyiha: güzel kokulu.

tiryâk-ı fârûk: içinde birçok maddeyi ihtiva eden meşhur tiryâk.

topalak: hünnapgillerden bir bitki.

tuhme: mide dolgunluğu.

turb: turp.

turunc: turunc.

tükürmek: tükürük bezlerinden ağıza akan ve yutmayı kolaylaştıran salgı.

'unf: şiddet, sertlik.

'urûk: damarlar.

'urûk-ı mesârika: midede yemekten hasıl olan süt gibi beyaz madde (*keylûs*)'yi taşıyan pek ince damarlar.

'usâre: özsu, sıkılan şeylerden çıkan su.

'usret: zor, güçlük, zahmet, sıkıntı.

'usret-i nefes: nefes darlığı.

vakiyye: okka; dört yüz dirhemlik tartı.

veca': ağrı.

veca'-ı mi'de: mide ağrısı.

veca'-ı şedîd: şiddetli ağrı.

vehm: kuruntu, vesvese, şüphe.

yâbis: kuru.

yâkût: kırmızı, pembe, erguvan vb. renklerde çok değerli bir taş, yakut.

yapışkan: bir veya çok yıllık, yumuşak tüylü ve otsu *parietaria* türlerine verilen genel ad, *bere otu*, *duvar fesleğeni*.

yir fesleğeni: 10-15 cm yükseklikte, bir yıllık ve otsu bir bitki, yer fesleğeni.

yübüset: kuruluk; eski tıbbâ göre tabiatta bulunan dört rükün ve esastan biri.

yürek: kalp, yürek; mide.

yürek bayılması: baygınlık.

yürek sıkılması: iç sıkıntısı.

yürek taralması: iç sıkıntısı.

za'f: zayıflık.

za'f-ı mi'de: mide zayıflığı.

zûfâ: *çördük*, *zufa* otu.

zümürd: alüminyum, berilyum silikati olan yeşil renkte çok değerli taş.

“A TREATISE ON MENTAL DISEASES: SEVDÂ-YI MERÂKIYYE”

Abstract

Extensive research for the treatment of various diseases had been carried out by physicians during the Ottoman Era. The written documents of that research include information relevant to disciplines like medicine or pharmacy but they attract the attention of field linguistics as well.

*Those Ottoman manuscripts provide information about diagnosis and treatment of various diseases. One of those diseases that had been investigated during that time is depression. Mental illnesses were perceived, by physicians and people of that time, to be a nuisance. Various methods of treatment were investigated. The manuscript *Sevdâ-yı Merâkiyye* (melancholia) written by Hayâtîzâde Mustafa Feyzi, a physician in the Ottoman Era, is a work of this kind.*

This article consists of two parts: In the first part general information about depression, the writer and the copies of the manuscript is provided. The second part consists of the transcription of the text along with a short glossary that is added on the end.

Keywords

*Medical manuscripts of the Ottoman Era, Hayâtîzâde Mustafa Feyzi, *sevdâ-yı merâkiyye*, medical terms.*